

ROBERT M. PIRSIG

ZEN*i*
UMETNOST
ODRŽAVANJA
MOTOCIKLA

— *Ispitivanje vrednosti* —

S engleskog preveo
Zoran Penevski

**Čarobna
knjiga**

Svojoj porodici

BELEŠKA AUTORA

Ono što sledi zasnovano je na stvarnim događajima. Iako je mnogo toga izmenjeno iz književnih razloga, sve treba prihvatiti u suštini kao činjenice. Međutim, knjigu ne treba povezivati sa pozamašnim poljem uputstava za praktikovanje izvornog zen-budizma. A ne sadrži ni mnogo podataka o motociklima.

*I šta je dobro, Fedre,
a šta nije dobro –
treba li da pitamo nekog da nam to kaže?*

Uvod

povodom dvadesetpetogodišnjice prvog izdanja

Pretpostavljam da svaki pisac sanja o uspehu koji je *Zen i umetnost održavanja motocikla* doživeo za proteklih dvadeset pet godina – oduševljenje kritike, milioni prodatih primeraka na dvadeset tri jezika, tekstovi u štampi koji ističu da je reč o „najčitanijoj ikad dosad napisanoj filozofskoj knjizi“ (*London telegraf* i BBC).

Ranih sedamdesetih, kada je knjiga napisana, i ja sam imao takve snove, naravno, ali nisam hteo da dozvolim da sve ostane samo na tome ili da javno iznosim svoja nadanja plašeći se da bi to moglo da bude protumačeno kao megalomanija ili ponovno javljanje moje prethodne mentalne bolesti. Sada su se snovi ostvarili, pa ne moram više da brinem za to.

Umesto da govorim o uspehu koji je svima poznat, bilo bi bolje da napišem ponešto o greškama u knjizi i pokušam tako da ih ispravim. Ima ih dve: jedna mala i jedna velika.

Manja je greška to što 'fedar' na grčkom ne znači 'vuk'. Ona potiče sa univerziteta u Čikagu 1960. godine, a javlja se u Četvrtom delu. Profesor filozofije spomenuo je da je Platon voleo da daje imena likovima koja bi sugerisala prirodu njihove ličnosti, pa je otuda u dijalogu *Fedar* karakter junaka najviše ličio vuku. Profesor, mislim da se zvao Lem ili Lemb, pogledao me je tako kao da je mislio da 'vuk' odgovara baš meni. Izgledalo je da mi nije tu bilo mesto pošto mi je, umesto da učim, bilo zanimljivije da napadam ono što se predavalo. Moj hiperaktivni um tražio je

više, što je predstavljalo moj isključivi odnos prema školovanju, i to je našlo svoje mesto u knjizi. Međutim, Platonov lik koji je ličio na vuka bio je Lisija, koje je slično grčkom *likos*, što znači 'vuk'. Kao što su mi nebrojeno puta čitaoci ukazivali, fedar znači 'sjajan' ili 'blistav'. Imao sam sreće. Moglo je lako da se desi da to znači nešto mnogo gore.

Druga greška je daleko ozbiljnija zato što je učinila nejasnim smisao knjige. Mnogi su zapazili da kraj knjige ne razjašnjava stvari, da tu nešto nedostaje. Neki su to nazvali 'holivudskim završetkom' koji podriva knjigu kao umetničko delo. U pravu su, ali to se nije desilo zbog planiranog holivudskog završetka. Radi se o sasvim drugačije planiranom kraju koji je nedovoljno precizan. Nije bilo nameravano da narator trijumfuje nad zlim Fedrom. Časni Fedar je taj koji pobeđuje naratora koji ga sve vreme kinji. U ovom izdanju to je pojašnjeno tako što je za Fedrov glas upotrebljen drugačiji font.

Da bih to objasnio, vratiću se na jedno zimsko popodne ranih pedesetih, na kurs kreativnog pisanja koji se održavao na univerzitetu u Minesoti. Kurs je vodio Alen Tejt, izuzetan pesnik i književni kritičar. Nekoliko predavanja bilo je posvećeno *Okretu zavrtnja* Henrija Džejmsa, romanu u kojem gubernanta pokušava da zaštiti dva deteta od prisustva duha, ali u tome ne uspeva i deca bivaju ubijena. Bio sam potpuno ubeđen da je to samo priča o duhovima, ali je Tejt rekao da je Henri Džejms uradio mnogo više od toga. Gubernanta nije junak priče. Ona je negativac. Decu nije ubio duh, već gubernantino histerično verovanje da duhovi postoje. U početku nisam mogao da poverujem u to, ali kada sam knjigu pročitao ponovo, shvatio sam da je Tejt bio u pravu. Ona se zaista i tako može protumačiti.

Kako je to moglo da mi promakne?

Tejt je objasnio da je Džejms bio u stanju da to magično dočara upotrebom naratora u prvom licu. Tejt je napomenuo da je najteže pisati u prvom licu zato što je pisac zaključan u glavi pripovedača i ne može da izađe. On može da kaže: „A za to vreme, tamo na imanju“, i tako pređe na drugu temu jer je večito zatočen u naratoru. *Ali to može i čitalac!* I u tome leži snaga pripovedanja u prvom licu. Čitalac ne može da vidi da je guvernanta negativac zato što čitalac vidi samo ono što guvernanta opaža.

Vratimo se *Zenu i umetnosti održavanja motocikla* i uočimo sličnosti. Postoji narator čiji um nikad ne napuštamo. On nam ukazuje na zloduha pod imenom Fedar, ali jedini način na koji saznajemo da je taj duh zao jeste tako što nam je narator to saopštio. Tokom priče, Fedar se pojavljuje u pripovedačevim snovima tako da ne izgleda samo da narator teži da uništi Fedra već i Fedar progoni naratora težeći istom cilju. Ko će pobediti?

Dolazi do deljenja ličnosti: dva uma bore se oko jednog tela, što je stanje koje odgovara izvornom značenju shizofrenije. Dva uma različito vrednuju ono što je važno u životu.

Narator je pre svega ličnost kojom vladaju društvene vrednosti. Kao što kaže na početku: „Zaista već godinama nemam nikakve nove ideje.“ On govori sračunato samo da bi vam se dopao. Intimne misli podeliće s vama, ali ne i sa Džonom, Silvijom, Krisom ili De Visom. Pre svega, on ne želi da se izloluje od vas, čitalaca, ili od društva u kojem se nalazi. On se pažljivo drži ustaljenih granica društva koje ga okružuje zato što je video šta se desilo sa Fedrom, koji to nije činio. Naučio je gde mu je mesto. Za njega više nema šok terapije. Samo na jednom mestu pripovedač otkriva svoju tajnu: da je jeretik koga svi pozdravljaju jer je sačuvao svoju dušu, krijući pritom da je samo sačuvao svoju kožu.

Postoje dva lika koji to znaju ili predosećaju. Prvi je Kris. Njega razjedaju zbnjenost i bol jer ne može više da nađe oca kakvog

je voleo i kakvog pamti. Drugi je Fedar. On u potpunosti zna šta narator smera i zbog toga ga prezire.

Za Fedra, narator je izdajica, kukavica koja se odriče istine da bi postao popularan i prihvaćen od strane psihijatra, svoje porodice, saradnika i prijatelja. On primećuje da pripovedač više ne želi da bude iskren, već da postane uklopljen u svoje okruženje, ponižavajući se i pristajući na sve do kraja svog života.

Fedrom vladaju intelektualne vrednosti. Ne obazire se na to da li je voljen ili ne. Nepokolebljivo teži istini za koju oseća da je od suštinske važnosti za svet. Svet ne razume šta on to pokušava i želi da ga uništi zbog njegovog truda. On je socijalno uništen – ućutkan. Ali ostaci onoga što on zna zadržali su se u umu naratora i to postaje ishodište sukoba.

Na kraju, Krisova agonija oslobađa Fedra. Kada Kris pita da li je on zaista lud, nije narator taj koji daje negativan odgovor, već Fedar. A kada Kris kaže da je to znao, istovremeno shvata da je prvi put tokom putovanja pričao sa svojim dugo izgubljenim ocem. Više nema napetosti. Ona je prevaziđena. Lažni narator je nestao. „Od sada će sve biti bolje“, kaže Fedar. „To se slobodno može reći.“

Za one koji bi hteli da znaju više o stvarnom Fedru, ne zloduhu već pre pomalo izveštačenom hiperintelektualcu, dozvolite mi da preporučim roman *Lila*, nastavak koji je pravilno razumeo veoma mali broj ljudi. Preporučujem vam i internet stranicu www.moq.org, koju održava grupa tih malobrojnih.

PRVI DEO

1

Mogu da vidim na svom satu, ne pomerajući ruku sa leve ručke motocikla, da je pola devet ujutru. Čak i dok vozim sto kilometara na sat, vetar je topao i vlažan. Kada je ovako vruće i sparno u pola devet, pitam se kako li će biti po podne.

Vetar je prožet oštrim mirisima močvara kraj puta. Nalazimo se u području Središnje ravnice koja je puna barskih lovišta na divlje patke, severozapadno od Mineapolisa ka Dakotama. Stari betonski put sa dve trake nije mnogo opterećen otkad je pre nekoliko godina pored njega napravljen nov auto-put sa četiri trake. Dok prolazimo pored močvare, vazduh iznenada postaje hladniji. A onda, kad je prođemo, naglo postaje topliji.

Srećan sam što se opet vozim ovim predelima. To je neka zabit, poznata po tome što nema ničeg posebnog u njoj, a to je i čini privlačnom. Na ovakvim putevima napetost nestaje. Poskakujemo po izrovanom kolovozu između trskara i prostranih livada, pa opet trskara i močvarnih travnjaka. Tu i tamo pojavi se glatka vodena površina i ako pažljivo pogledaš, možeš da vidiš patke na ivici trskare. I kornjače... Eno i crvenokrilog kosa.

Udaram Krisa po kolenu i pokazujem mu ga.

„Šta je?“, viče.

„Kos!“

On kaže nešto što ne čujem. „Šta kažeš?“, vičem i ja.

Povlači me za zatiljak kacige i dere se: „Video sam ih već *mного*, tata!“

„O!“, derem se i ja. Onda klimnem glavom. Kada imaš jedanaest godina, nisi baš zadivljen crvenokrilić kosom.

Za to moraš da budeš stariji. Za mene je sve to pomešano sa uspomnama koje on nema. Davna hladna jutra kada je močvarna trava žutela, a trskare se povijale na severozapadnom vetru. Tada se oštri miris dizao iz blata koje smo gazili visokim čizmama da bismo stigli na položaj pre izlaska sunca i otvaranje sezone lova na divlje patke. Ili zimi, kada su bare bile zaleđene i mrtve, pa sam mogao da hodam po ledu i snegu između zamrlih trski ne videći ništa osim sivog neba i smrznutih, mrtvih stvari. Kosovi su već bili otišli. Ali sada su se u julu vratili, i sve je veoma živo, i svaka stopa tih bara bruji i cvrči i zuji i cvrkuće; prava zajednica miliona živih bića koja žive svoj život u nekoj vrsti blaženog, neprekidnog trajanja.

Kada provodiš odmor na motociklu, način na koji posmatraš stvari potpuno se razlikuje od drugih. Kada si u automobilu, uvek si u nekoj kutiji i s obzirom na tu naviku, i ne primećuješ da je sve ono što vidiš kroz prozor kola samo nova TV slika. Ti si pasivni posmatrač i sve što promiče pored tebe nezanimljivo je i uokvireno.

Na motociklu tog okvira nema. Potpuno si u dodiru sa svim. Nalaziš se *usred* prizora, nisi više samo gledalac, a osećaj prisustva te potpuno preplavi. Taj beton koji struji desetak centimetara ispod tvojih nogu jeste nešto stvarno, ista materija po kojoj hodaš, ona je baš tu, tako mutna da na njoj ne možeš da zadržiš pogled, ali možeš da spustiš nogu i dodirneš je kad god poželiš, i sve to zajedno, kao iskustvo, nikada ne bleđi iz svesti.

Kris i ja putujemo za Montanu sa prijateljima koji voze ispred nas, a možda ćemo produžiti i dalje. Nismo ništa planirali, važnije nam je da putujemo, nego gde ćemo da stignemo. Provodimo odmor, to je sve. Draži su nam sporedni putevi. Asfaltirani lokalni

putevi su najbolji, pa tek onda magistrale koje prolaze duž čitave države. Najgori su auto-putevi. Želimo da se dobro zabavljamo, ali akcenat je više na 'dobro' nego na 'zabavljamo', a kada se tako promeni akcenat, čitav pristup postaje drugačiji. Vijugavim planinskim putevima se duže vozi i kada su sekunde u pitanju, ali u njima se mnogo više uživa kada je čovek na motoru, pa uleće u krivine, a ne odskače sa jedne strane kutije na drugu. Putevi koji nisu toliko prometni prijatniji su i sigurniji. Putevi pored kojih nema restorana ni samoposluga su bolji, to su putevi gde vam žbunje, livade, voćnjaci i pašnjaci dopiru skoro do ramena, gde vam deca mašu dok prolazite, gde ljudi gledaju sa verandi da vide ko je to, gde su – kada se zaustavite da pitate za pravac ili informaciju – odgovori često duži, a ne kraći nego što biste želeli, gde vas ljudi pitaju odakle ste i koliko dugo već vozite.

Ima već nekoliko godina kako smo se moja žena i ja i naši prijatelji otisnuli ovim putevima. Ponekad bismo ih odabrali zbog promene ili da presečemo do druge glavne saobraćajnice, i uvek su nam pejzaži bili božanstveni, pa smo odlazili sa njih opušteni i prezadovoljni. Činili smo to često i na kraju shvatili ono što je bilo očigledno: ti se putevi stvarno razlikuju od glavnih. Ritam života i narav ljudi koji žive pored njih su drugačiji. Oni nikuda ne idu. Nisu prezauzeti da bi bili ljubazni. Ovdašnjost i sadašnjost stvari jesu nešto o čemu oni znaju sve. Drugi, oni koji su pre mnogo godina otišli u gradove i njihovi izgubljeni potomci, oni imaju sve, ali su to potpuno zaboravili. To otkriće bilo je dragoceno.

Čudio sam se se zašto nam je toliko dugo trebalo da to shvatimo. Videli smo to, ali nismo uviđali. Ili, bolje rečeno, navikli smo da to *ne* vidimo. Zatucani, možda, mišlju da se pravi život odvija u velikom gradu i da je sve to samo dosadna provincija. Zbunjujuća stvar. Istina kuca na vrata, a ti joj kažeš: „Odlazi, tražim istinu“, i ona tek tako ode. Baš zbunjujuća.

Ali kada smo to jednom spoznali, naravno, ništa nas više nije moglo odvojiti od tih puteva, vikenda, večeri, praznika. Postali smo pravi ljubitelji sporednih puteva na motociklima i otkrili da se na njima nalazi sve ono što učiš usput.

Naučili smo, na primer, kako se nalaze dobri putevi na mapi. Ako je linija krivudava, to je dobro. Ona predstavlja brda. Ako se vidi da je glavni put koji vodi od manjeg grada u veći, to je loše. Najbolji uvek povezuju jednu zabit sa drugom i imaju alternativu kojom možeš brže da stigneš do njega. Ako iz većeg grada pođeš na severoistok, nećeš daleko odmaći u tom smeru. Izaći ćeš iz grada i skrenućeš na sever, zatim na istok, pa opet na sever, i uskoro ćeš se naći na sporednom putu kojim se služe samo meštani.

Najvažnije je da se ne izgubiš. Pošto se tim putevima služe samo meštani koji ih poznaju po izgledu, niko se ne žali što na raskrsnicama nema putokaza. A često ih nema. Ako i postoje, obično su to mali, neupadljivi znaci, sakriveni iza korova, i to je sve. Postavljajući znakova na lokalnim putevima retko vam nešto kažu dva puta. Ako propustite znak u korovu, to je *vaš*, a ne njihov problem. Štaviše, otkrivajte da su auto-karte često netačne kada se radi o lokalnim putevima. I s vremena na vreme doživite da vas vaš 'lokalni put' odvede na međugradski, pa na jednostavnu stazu, onda na neki pašnjak i tu se prekine, ili vas odvede u dvorište nekog farmera.

Zato najčešće krstarimo naslepo i zaključujemo prema znacima na koje nailazimo. U džepu nosim kompas za oblačne dane, kada sunce ne pokazuje pravac, a kartu sam pričvrstio na poseban nosač na rezervoaru za gorivo, tako da mogu da vidim pređenu kilometražu od poslednje raskrsnice i vidim šta treba da tražim. Uz taj pribor i bez pritiska da moramo 'negde da stignemo' dobro se snalazimo i cela je Amerika samo naša.

Za vreme vikenda, tokom Praznika rada i Dana pomena poginulima putujemo kilometrima po tim putevima ne nailazeći

ni na jedno vozilo, onda prelazimo preko auto-puta i gledamo automobile nanizane jedan iza drugog, 'branik do branika', sve dok god se pruža vidik. U njima namrštena lica. Dečji plač na zadnjim sedištim. Stalno želim da im nekako kažem nešto, ali oni se mršte i čini se kao da žure, pa nema...

Video sam ove močvare hiljadu puta, a svaki put mi deluju nepoznate. Pogrešno je reći da su blage. Mogli bismo ih isto tako nazvati okrutnim i bezdušnim, ima u njima svega toga, ali njihova *stvarnost* prevazilazi svako polovično određenje. Eno! Ogromno jato crvenokrilih kosova uzleće iz gnezda u trskari, preplašeno našom bukom. Kucnem Krisa po kolenu po drugi put... zatim se setim da ih je on već video.

„Šta je?“, viče ponovo.

„Ništa.“

„Dobro, *šta je?*“

„Samo proveravam da li si još tu“, vičem, i ništa više ne kažemo.

Na motociklu ne vodite naročite razgovore, osim ako ne volite da se derete. Umesto toga, provodite vreme opažajući stvari i razmišljajući o njima. O pejzažima i zvucima, o vremenskim prilikama i stvarima koje pamтите, o motoru i mestu na kojem se nalazite, razmišljate o stvarima nadugo i naširoko bez žurbe i bez osećaja da gubite vreme.

Hteo bih da iskoristim vreme koje dolazi da govorim o nekim stvarima koje su mi pale na pamet. Obično smo u tolikoj gužvi da nemamo mnogo prilika da razgovaramo. Iz toga proizilazi neka beskrajna svakodnevna površnost, jednoličnost zbog koje se čovek godinama kasnije čudi gde je sve to vreme otišlo i žali što ga više nema. Sada, kada zaista imamo malo vremena, i to znamo, hteo bih da ga iskoristim da govorim malo dublje o nekim stvarima koje mi se čine važnim.

Na pamet mi pada nešto kao čatokva¹ – to je jedino ime kojeg mogu da se setim – nešto kao putujuće čatokva predstave pod šatorima koje su nekada putovale Amerikom, *ovom* Amerikom u kojoj se sada nalazimo, nalik na te slavne razgovore u stara vremena, kojima je bio cilj da pouče i zabave, da osveže duh i donesu kulturu i prosvetu do ušiju i misli slušalaca. Čatokve su potisnuli brži radio, film i televizija, a meni se čini da ta promena u celini ne predstavlja napredak. Možda zbog tih promena bujica nacionalne svesti sada brže struji, možda je i šira, ali izgleda da je plića. Stara korita ne mogu da je drže i njena potraga za novim kao da povećava pometnju i razaranje duž njenih obala. U ovoj čatokvi ne bih želeo da prokopavam nova korita svesti, nego jednostavno da produbim stara u kojima se nakupio mulj sa ostacima misli koje su se ubuđale i fraza koje su ponavljanjem postale otrcane. „Šta je novo?“ – to je zanimljivo i večito pitanje koje se sve češće postavlja, ali pitanje koje, ako se isključivo sledi, dovodi samo do beskrajne parade trivijalnosti i mode, mulja sutrašnjice. Naprotiv, hteo bih da se pozabavim pitanjem: „Šta je najbolje?“ – pitanjem koje više zadire u dubinu nego u širinu, pitanjem čiji odgovori pokušavaju da odvuku mulj nizvodno. Postoje razdoblja u istoriji čovečanstva kada su korita misli bila preduboko usečena, pa nikakva promena nije bila moguća, i nikada se ništa novo nije događalo, a ‘najbolje’ je bilo pitanje dogme, ali danas nije tako. Čini se da sada bujica naše zajedničke svesti razvaljuje svoje obale, gubeći svoj tok i svrhu, plaveći nizije, razdvajajući i okružujući uzvišenja, i to bez ikakvog posebnog cilja, osim zaludnog iscrpljivanja sopstvene snage. Izgleda da treba malo produbiti korito.

¹ Stalna ili putujuća ustanova koja se bavila narodnim prosvetivanjem u SAD. Posebno popularna u prvoj četvrtini XX veka. Naziv dobila po jezeru Čatokva u državi Njujork, gde je osnovana. (Prim. prev.)